

JAN TROJAN (BRNO)

KANTOŘI NA MORAVĚ A JEJICH HUDEBNÍ AKTIVITA V 18. A 19. STOLETÍ

Úvodní črta k širší problematice z regionální hudební historie

Kantorská tradice v české hudbě je pevně zakotvena v povědomí širší veřejnosti prostřednictvím ústního podání, odborné literatury i beletrie. Obvykle se pod tímto pojmem rozumí hudební činnost kantorů v Čechách, zatímco moravští kantoři stojí ve stínu české muzikantské minulosti. Znamená to, že na Moravě nelze najít protějšek k slavné hudebnické tradici Čechů¹

Jestliže ani kantorské hudebnosti v Čechách nebyla věnována soustavná práce, platí to tím spíše o Moravě. Jen dílčím způsobem se dotkli této otázky badatelé z okruhu regionalistiky, topografie nebo muzikologie a podali cenné detailní informace o sociálních poměrech kantorů a jejich hudebních zájmech.² Před několika lety vypracoval Jiří Berkovec pro Divadelní ústav v Praze náčrt studie *Kantorská hudba*, určené jako východisko k dalšímu zkoumání této problematiky.³ Pro moravský region jsem připravil podklady z materiálů, které jsem již nějaký čas ne zcela soustavně sbíral. Tehdy se ukázalo, že alespoň co do kvantity nestojí hudební projev kantorů na Moravě příliš daleko za Čechami. Vedle 94 českých skladatelských jmen, uvedených ve studii Divadelního ústavu, bylo možno postavit 54 jmen komponistů z řad moravských kantorů. Až do té doby jsem shromáždil víc jak 200 jmen kantorů z Moravy, jejichž aktivita v tomto oboru je dokumentována dochovanými nebo nedochovanými skladbami, zmínkami v literatuře nebo označením ludirector, ludimagister v pramenech. Soustavně pracovat s prameny životopisných dat, jaké představují matriky, je ovšem nad lidské síly. Tento

---

¹ Kantorskou hudbou se poprvé v širším rozsahu zabýval v okruhu Čech Jan Němeček, *Nástin české hudby 18. století*, Praha 1955, kde jí věnoval samostatné kapitoly. Viz též: *Československý hudební slovník I*, Praha 1963, s. 640.

² Otakar Kašpárek, *Učitelé moravští (1770—1882)*. Strojopis, SOA v Brně B 12/3 — soupis jmen učitelů pramenného rázu, ne vždy úplný. Bohumír Štědroň, *Kantorská tradice v hudbě*. Hudební výchova 1955, III. Jiří Sehnal, *Kantorská hudba na Moravském Slovácku v 17. a 18. století*. Slovácko 1982/83. Uherské Hradiště 1964, 124 ad. Autor upozornil na důležitý pramen, jímž jsou děkanské matriky.

³ *Kantorská hudba* — interní strojopis Divadelního ústavu, nedatováno. 10 stran, 8 stran příloh (seznamy kantorů a jejich skladeb).

postup je možný jen ve speciálních studiích monografického rázu o jednotlivých kantorech nebo v regionální muzikologické literatuře.⁴

Kantorská hudební aktivita na Moravě v 18. a 19. století se co do způsobu projevu neliší od Čech. Také tady byl kantor ve svém postavení ovlivňován společenskohospodářskými poměry a jeho činnost se rozvíjela za působení složitých sociálních vztahů. I když dílčí studie o majetkových poměrech kantorů v Čechách r. 1765 poopravuje romantický názor na učitele jako pouhé chudáky, přece se zdá, že stejně na Moravě jako v Čechách kantor vždy více společnosti dával, nežli od ní dostával.⁵ Obvykle se uplatnil mnohostranným způsobem — v chrámové hudbě jako regenschori, zpěvák a instrumentalista, ve škole jako učitel i vychovatel, na zámku jako člen nebo výjimečně vedoucí kapely, a ovšem vydatně v užití hudbě taneční a zábavné. Kromě toho býval činný jako písař na obci a mohl zaujmout i funkci v místní správě. K důležitým úsekům kantorské činnosti náležela kompozice a úprava skladeb pro potřeby kůru a ovšem zejména opisování a shromažďování hudebnin do sbírek a péče o tyto kolekce. Byli kantoři, kteří doslova žili hudbou, ať už uměleckou nebo užitou. Nejčastěji však hudební a aktivita zejména u venkovských kantorů byla jen dílčí částí jejich mnohostranné činnosti. Kantor byl natolik vyčerpán svými povinnostmi ve škole i mimo školu, že mu nezbyl čas na to, aby se mohl věnovat hudbě natolik intenzívně, aby se vyrovnal kvalitou interpretace nebo kompozice profesionálnímu hudebníkům. Záznamy o věhlasných hudebnících, s nimiž se setkáváme v pramenech, nelze brát doslova, ale spíš z hlediska krajového.⁶ Ve zmíněné studii Divadelního ústavu se konstatuje, že v nejvýznamnější složce kantorského hudebního projevu, kompozici, nedosahovali kantoři ani v relativně nejzdařilejších kreačních špičkových parametřích profesionální hudební produkce, ale pohybovali se spíše pod jejím průměrem; v řadě případů dokonce mají jejich kompozice ráz primitivních projevů diletantských. Příznivější patrně byla situace v interpretační sféře, avšak ani tady nelze předpokládat vysokou úroveň, jež by odpovídala profesionálním požadavkům. Tyto skutečnosti není třeba příliš zdůrazňovat

⁴ Ve starší literatuře, jako je *Vlastivěda moravská*, se jen výjimečně objevují údaje o kantorech, a ještě méně často o jejich hudebnické činnosti. Teprve novější regionalistická literatura, sborníky apod., věnují této otázce pozornost.

⁵ Josef Hanzal, *Čeští kantoři a varhaníci v roce 1765*. Hudební věda 1971, s. 481.

⁶ Školní rektor Catullus v Jaroměřicích n. R. (od 1729) řídil chrámovou hudbu a opatroval sbírku hudebnin. Rektor a varhaník v Kvasicích K. F. Šulista sepsal inventář hudebnin r. 1757. Jan Hanenstein v Telči (od r. 1792) se valně nestaral o písemnosti, za to byl výborným hráčem na trubku. Jeho představený si posteskl, že probděl u muziky často celou noc a na druhý den nepřišel do školy. Kupodivu to nevadilo kantorovi v postupu; tak velký respekt si patrně vynucoval svými muzikantskými vlohami. Mezi znamenitými hudebníky z řad kantorů se uvádějí Ferd. Blodík ve Svitavách r. 1712, Jiří Janáček, děd skladatelův, v Albrechticích, který „mistrně prováděl fugy“ (z. 1848), Tomáš Sedláček ve Veverské Bítýšce (z. 1868), „hudebně značně vzdělaný“, Alois Urbánek v Neplachovicích (1829), Jiří Vařecha ve Veverské Bítýšce (z. 1806), zručný varhaník, který vynikal nad okolní učitele. Jen zcela výjimečně se vyskytne v pramenech stížnost na špatné hudební vlohy učitele, jako v případě žadatele o kantorské místo v Telči Jana Edra (1713), „jeně rok při chrámu sv. Jakuba špatnou muzikou sloužiti nepřestával“.

a činit z nich dalekosáhlé závěry o provinčnosti českých zemí v 18. a 19. století a z ní vyplývající jejich nízké kulturní úrovni. Vždyť kantor vlastně za žádných okolností nemohl nahradit profesionální hudebníky. Jeho zásluhy nespočívaly ve výjimečné kvalitě hudebních vloh, ale v šíření a zprostředkování hudebnosti širokým vrstvám, zejména na venkově. V tom ohledu stáli kantoři na pomezí mezi uměleckou a užitou tvorbou a interpretací. Jejich skladby i výkony měly charakter poloprofesionální, někdy amatérské hudby.

Nejvýraznějších výsledků dosáhli kantoři ve shodě se svým povoláním a dobovou kulturně společenskou praxí ve sféře chrámové hudby. Jejich mešní kompozice, rekviem, i drobné skladby k offertoriu, graduale apod. náležejí k nejlepšimu, co bylo v oblasti kantorské hudby vytvořeno. V případě zejména zdařilých vánočních skladeb, pastorálních mší a pastorel, lze hovořit o vytvoření svěbytného typu skladby, který nemá jinde obdoby. Tady mohli kantoři rozvíjet kompozici na české texty a přiblížit se lidovému ovzduší jako v žádném jiném oboru. V tradici vytríbeném útvaru vánoční mše vydali ze sebe to nejlepší a dosáhli neslýchané popularity. Proslulá vánoční mše *Hej, mistře* J. J. Ryby z r. 1796 je typickým příkladem oblíbenosti skladeb tohoto druhu až do současné doby. Na Moravě hrála obdobnou roli celou řadu desítek *Missa pastoralis boemica* na valašsky zabarvený nářečný text, jejíž skladatel Josef Schreier (1718 v Dřevohosticích — ?) náleží k předním moravským kantorům. Ještě v polovině šedesátých let minulého století si vynutili kůroví zpěváci a hudebníci v jakési vsi okresu Valašské Klobouky na mladém učitelovi z roviny provozování oblíbené mše, jež se šířila po moravských kúrech až do druhé poloviny 19. století; ještě r. 1879 je zaznamenáno její provedení v Heralticích u Třebíče.⁷ Neméně populární byl později pastorální mší dosud málo známý Václav Mýtný z Frenštátu p. Radhoštěm (1777—?) a zejména František Navrátil (1732?—1802) ve Valašském Meziříčí. Jak prokázal Otmar Urban ve své práci *Kapitoly z dějin hudby v Třebíči* (s. 77 ad.), byla Mýtného pastýřská mše jedním z pramenů tzv. Rybovy Třebíčské vánoční mše, jež se udržuje dodnes na místním kúru. Tradice lidových vánočních mší na Moravě si tedy v ničem nezadá s Čechami.

Ve světské hudbě plnily kantorské skladby spíš roli příležitostných děl. Důležitá je tu však účast kantorů na tvorbě zpěvoher, svého času velmi oblíbených. J. Schreier sem patří dvěma zpěvohrami *Veritas exulans* a *Aurea libertas* s českými texty, tentokrát ne v dialektu.⁸ Hanácký element vystupuje do popředí ve dvojici zpěvoher Josefa Pekárka (1758—1820) *Jora a Manda* a *Marena a Kedrota* z osmdesátých let 18. století.⁹ Poslední známou kantorskou zpěvohrou z Moravy je *Píseň o císaři Josefovi II.* (po 1790), patrně dílo V. J. Dusíka (1771—1812).¹⁰

⁷ Jan Trojan, *Missa pastoralis boemica Josefa Schreiera*. Hudební věda 1983, s. 41—59.

⁸ Jan Trojan, *České zpěvohry 18. století*. Brno 1981, s. 3, 27, 28, 33 ad.

⁹ Jan Trojan, *Dvě rozpustilé hanácké operety 18. století*. Štafeta, Prostějov 1974, 3, 20.

¹⁰ Jan Trojan, *Václav Jiří Dusík autorem poslední „hanácké opery“? Vlastivědný věstník moravský 1981, 3, 350.*

Nacházíme-li v kantorské produkci duchovní kantáty a oratoria — jako u rajhradského školního rektora Jana Furbeho (působil v letech 1736 až 1752 v Rajhradě) — uplatnili se příležitostně tito svérázní hudebníci i jako komponisté světských kantát. Při pochodu vojsk ruského generála Suvorova r. 1800 Vyškovem přednesl místní kantor Jan Bobrovský († 1830) oslavnou kantátu, věnovanou hostovi. I když se dochoval jen nepatrný počet pramenů, je třeba předpokládat čilou hudební aktivitu kantorů v oblasti činoherního divadla. Dosvědčují to zlomky skladeb jako je *Dra Fausti naříkání* z Guberniální sbírky, jež zaznamenal v houslovém partu učitel v Nedvědicí Martin Hanáček r. 1819.¹¹ Kupodivu se dochovalo jen zanedbatelné množství kantorských varhanních skladeb z moravského regionu. Patří sem drobné kusy vánoční hudby z péra západomoravského kantora Jana Hladkého z r. 1795 a dvě maličkosti varhanika a kantora v Dubu Antonína Plachého (1757—1826).¹² Za to máme řadu dokladů kompoziční činnosti kantorů v oboru drobné vokální kostelní hudby. I v této rozšířené oblasti zprostředkovali kantoři profesionální výsledky do lidového prostředí, často pouhým opisováním kancionálů nebo jednotlivých písní, jež řadili do sborníčků.¹³ Ve světském oboru je důležitá kantorská pomoc zejména při sbírání materiálu k tzv. *Guberniální sbírce* r. 1819.¹⁴ Zdá se, že pouze tehdy, když nebyli k dispozici profesionální hudebníci, byli kantoři postaveni do čela zámeckých kapel. Již r. 1683 je jmenován Jan Matyáš Čermák jako správce kapely na zámku v Moravském Krumlově. Varhaník a rektor v Bojkovicích Jiří Novotný (1771—1834) byl vedoucím kapely na zámku Světlově. Běžnější

¹¹ Karel Loos, *Lamentace dr. Fausta*. Musica viva historica 35, vyd. J. Trojan.

¹² Pastorální preludia J. Hladkého pro varhany ve sbírce Žďár zámek, Plachého dvě miniatury v oddělení dějin hudby Moravského muzea v Brně, konvolut varhanních skladeb, sig. A 11.604 (*Pastoral Preludium, Fuga Pastoralis*).

¹³ Michal Mizera, kantor ve Viganticích, se uvádí jako skladatel *Koledy valašské* v Gallašově Muse moravské. Antonín Geisler (z. 1856) v Rokytnici byl komponistou mnoha koledí, jež se dlouho udržovaly mezi lidem. Je pochopitelné, že se kantoři podíleli na produkci kancionálů, těchto nejtypičtějších památek lidového chrámového zpěvu, nejčastěji jako sestavovatelé a opisovači rukopisných kancionálů. Asi r. 1670 vznikl Kancionál český Jana Klábíka, rektora želechovského. Václav Svorec, rektor ve Zlíně (?), sepsal r. 1681 rovněž kancionál. Rukopisný kancionál zanechal Pavel Jos. Jiříček, rektor ve Štamberku, z r. 1702. Martin Pomykal, rektor v Boršicích, vyzdobil výtvarně a snad i opatřil písněmi bez nápěvů *Kancionál Boršický* (1727—33). Rektor v Rožnově Josef Rundt sestavil r. 1760 kancionál s oddílem *pastorellae aneb písničky vánoční kolední, které se v chrámě zpívají a potřebovati mohou*. Pod pojmem pastorela se rozuměla tedy v 18. století nejen kantorská umělá skladba kantátového rázu, ale také vánoční píseň a chrámová koleda. Dosvědčuje to i vzácný komplet *Písně vánoční-pastorely* s datacemi r. 1791—1812, které zaznamenal v rukopise kantor Jan Aug. Čok (z. 1842 v Olšanech u Nové Říše). Konečně uvedme kancionál z r. 1769, který sepsal rektor na Vsetíně Ondřej Štefek.

¹⁴ Byli to např. Karel Jiříček, učitel v Hranicích, J. Aug. Čok, Em. J. Faulhaber z Křižanova, Jan Vincenc Merlíček ze Želešic — zápis společenské rektorské písně a lidových písní. Ojedinelé zaznamenali lidové koledy kantoři na sklonku 18. století; rektor v Zubří na Valašku Tomáš Dobeš zapsal starou koledu ze salaše (1777, Polášek — Kubeša, *Valašské písničky* II, s. 6). Objevují-li se kantoři v pramenech jako skladatelé hudby určené k provozování v chrámech o vánočních (např. pastorální symfonie), uchovaly se jen vzácné světské kompozice z jejich dílny (Jan Fryček, Frant. Hauser, Jos. Beneš). Cílý ruch kantorů v tanečním a zábavném oboru dokládají záznamy drobných pochodových a tanečních kusů v Guberniální sbírce.

patrně bylo členství kantorů ve šlechtických kapelách, i když ani tady není mnoho přímých dokladů. Uvedme alespoň V. J. Dusíka, člena zámecké kapely v Náměšti n. Oslavou u hr. Haugwitze. Není bez zajímavosti ani opisovačská činnost kantorů v oboru hudební teorie, především v okruhu praktických prací věnovaných hudební nauce a číslovanému basu.¹⁵

Spíše extenzivní, nežli intenzivní hudebnickou činnost kantorů na Moravě dokládá postava jako je telečský Jan Kypka (1813—1868), známý díky autobiografii, v níž vylíčil plastickým způsobem neúnavnou práci učitele ve venkovském městečku v pozdním období kantorské slávy.¹⁶ Jednou z největších zásluh kantorů na Moravě stejně jako v Čechách byla hudebně vychovatelská práce. V tomto ohledu se kantor stýkal na jedné straně s širokou veřejností, na druhé straně s profesionální hudbou. Svědčí o tom tradice kantorských rodin, z nichž vzešli profesionální hudebníci, jako byli Anderlové, Benešové, Hořalkové, Chotkové, Janáčkové, Vojáčkové. Na Moravě se můžeme setkat i s řadou kantorských dynastií, rodů, v nichž se pěstovala po dvě nebo i více generací hudba. Na západní Moravě to byli Anderlové (v Jemnici), Bezstarostí, Brančové, Deabisové (na Dačicku), Dusíkové, Hladkých, Hořalkové, Kalinové, Kopečných, Krimerové (v Blížkovicích a Dačicích), Pohlové, Rambouskové, Strnišřové (v Třebíči) Rohlíkové, Tirayové. Na střední Moravě jména Beck, Fuchs, Farovský (ve Veverské Bitýšce), Hanáček, Jaroš, Kratochvíl, Pokorný, Schenk, Stehno, Sobotka, Svoboda, Šebetovský. Na Hané Dukát, Hoffmann, Lorenz, Mráček, Novák, na Valašsku Jiříček, Reger, Seidl, Šula, na Lašsku Janáček.

Položme si ještě několik otázek. Lze stanovit základní znaky kantorské kompozice? Od kdy lze sledovat vztahy kantorské tvorby k lidové a má kantorská kompozice na Moravě význam pro vývoj národní hudby? Na první otázku jsem se pokusil odpovědět ve studii o Schreierově vánoční pastýřské mši.¹⁷ Za jeden z typických znaků kantorské kompoziční sazby je třeba považovat trojhlasý způsob práce, v podstatě přežitek baroka, který se udržuje na Moravě u kantorů v chrámové hudbě do poloviny minulého století. O vztahu kantorské a lidové tvorby jsem se zmínil v článku o moravských pastorelách.¹⁸ Souvislost kantorské produkce je patrná zejména ve vánoční hudbě od poloviny 18. století i v moravském regionu.¹⁹ Složitější je otázka vztahu kantorské kompozice k vývoji národní hudby na Moravě; bylo by třeba zvláštní studie k tomu, aby byly naznačeny možnosti jejího řešení.

Kantorská hudba na Moravě zasluhuje pozornosti již proto, že jí dosud byla věnována malá péče. V odborné literatuře odbyl kompozice chrá-

¹⁵ V. J. Dusík byl pravděpodobně spisovatelem práce *Fundamento pro basso generalí* v české řeči. Viz pozn. 10. Rektor v Šardicích Fr. Boháč (1833) opsal anonymní nauku o počátcích hudby. Frant. Slaviček (z. 1884) ve Velké Bíteši sepsal elementární hudební nauku.

¹⁶ *Deník Jana Kypky*. Uspořádal Bohuslav Pernica. Praha 1940.

¹⁷ Jan Trojan, *Missa pastoralis boemica Josefa Schreiera*, I. c.

¹⁸ Jan Trojan, *Moravské vánoční pastorely*. In: (sborník) Gracian Černušák. Hudebněvědná konference. Red. Rudolf Pečman. Brno 1983, s. 83—92.

¹⁹ K podobnému výsledku dospěli badatelé i v okruhu českých vánočních skladeb. Jan R a c e k, *Duch českého hudebního baroku*. Brno 1940, 54.

mové hudby moravských kantorů hanlivě před lety E. Axman,²⁰ v beletrii bylo věnováno hudebníkům z kantorského ovzduší jen málo místa.²¹ A přece stačí přečíst si vřelé řádky H. Vojáčka, věnované jeho prvnímu učiteli hudební teorie, valašskému kantorovi J. Daňkovi (1761—?), nebo Janáčkův fejeton o skladatelově otci, abychom si učinili obrázek o tom, jak organicky vrůstala hudební aktivita kantorů na Moravě do povědomí kraje a lidu.²²

DIE KANTOREN IN MÄHREN UND IHRE MUSIKALISCHE AKTIVITÄT IM 18. UND 19. JAHRHUNDERT

Skizze einer breiteren Problematik der musikalischen Regionalgeschichte

Die Kantorentradition als Wert der tschechischen Musik lebt im gesellschaftlichen Bewußtsein mittels zahlreicher Überlieferungen in der Fachliteratur und der Belletrii, musikwissenschaftlich ist sie allerdings nicht systematisch untersucht worden, obzwar sie die Musikentwicklung sehr wesentlich beeinflusste. Am wichtigsten sind die Beiträge der Kantoren auf dem Gebiet der Kirchenmusik, in dem weltlichen Repertoire erfüllten die Kompositionen der Kantoren eher die Sendung von „Gelegenheitswerken“. Bedeutend war auch die mit der sog. Gubernial-Sammlung der Volkslieder (1819) verbundene Tätigkeit der Kantoren, die also auch in der Rolle der Volkslieder-Sammler auftraten. Für die Kompositionsweise der Kantoren ist der dreistimmige Satz am typischsten. Es handelt sich höchstwahrscheinlich um einen Überrest der barocken Kompositionsart. Für ein wichtiges Thema läßt sich auch die Frage halten, welches Verhältnis zwischen den Kompositionen der Kantoren und der Entwicklung der Nationalmusik in Mähren besteht. Dieses Thema befindet sich schon aber außerhalb des Umfangs dieser Studie.

R. P.

²⁰ Emil Axman, *Morava v české hudbě 19. století*. Praha 1920, s. 6.

²¹ Např. Antonín Šrámek, *Piseň a pluh*. Brno 1943.

²² Rukopisná autobiografie Hynka Vojáčka je uložena v sešitcích v Okresním archívu Gottwaldov, zámek Klečůvka. O J. Daňkovi viz seš. II, s. 66, seš. IV, s. 225, 237. Leoš Janáček, *Fejetony z Lidových novin*. Brno 1958, s. 16 (*Bez bubnů*). Vl. Helfert se staví skepticky vůči uvědomělejším hudebním dojmům Janáčkova dětství (*Leoš Janáček I*, Brno 1939, s. 50). Přece však ještě v tak pozdním díle, jakým je Glagolská mše, zaznívají úvodní a závěrečné tóny Intrády jako ohlas starodávné kantorské chrámové hudby.